

בדברי ההספד להרצל בקונגרס הציוני השביעי בבזל, ב-25 ביולי 1905, הקונגרס הראשון שהתכנס אחר מותו, אמר ד"ר מקס נורדאו, עוזרו ויד ימינו, רופא פסיכיאטר במקצועו, הוגה באופקיו ועתונאי במזגו, שספריו עוררו מחלוקות חריפות בקהילה האינטלקטואלית בעולם: "לא פעם נשאלה בבדיחות השאלה מה היה קורה לגאונים כמו ליסט או פגניני, אילו באו לעולם בטרם הומצאו הפסנתר או הכינור. הרצל מספק את התשובה לשאלה זו. הוא היה ה"ליסט" וה"פגניני" שנולד בטרם הומצאו הכלים שרק באמצעותם יכלה גאונותם לבוא לידי ביטוי. הרצל היה מדינאי מלידה, אבל מדינאי ללא מדינה, ללא עם מאורגן מאחוריו, ללא אף אחד מאותם אבזרים הנחוצים לניהול מדיניות מעשית." ונורדאו המשיך: "לא היה זה המקרה הראשון מסוגו. עם ישראל העתיק רגיל לספק לעולם מדינאים שאין חפץ בכשרונותיהם ושרבים מהם מוצאים לעצמם כר פעולה מחוץ ליהדות." על ההערכה שרחש נורדאו להרצל כתב בין היתר פרופסור בן ציון נתניהו במבוא נרחב לספר "מקס נורדאו אל עמו" שערך במסגרת "הוצאה מדינית" בשנת 1936:

יותר מכל אדם אחר עמד נורדאו על סוד גדולתו של הרצל. מהי הגאונות? שואל נורדאו במחקרו על הגאונות והכשרון – ומתוך התשובה, שהשיב לשאלה זו נובעות מסקנות נועזות. לגבי נורדאו – הראשון במעלה הוא הגאון הפוליטי, המדינאי; אחריו בא איש המדע ואחריו – המשורר. ניוטון קטן מנפוליון, שייקספיר קטן מקרומול. בהרצל, שנורדאו אמר עליו ש"היה גדול מדי"שראל" ראה נורדאו את הגאון המדיני של העם היהודי, כלומר את הטיפוס העליון של האישיות, שיכול העם היהודי להקים.

בקטע הראשון שהבאנו מתוך ההספד, נורדאו צדק ולא צדק. לא עמדה לרשותו של הרצל מדינה, לא היה מאחוריו עם מגובש, לא היו לו כלים ארגוניים ולא כסף. ובכל זאת היה בידי מכשיר אדיר אחד, שאי אפשר כלל להגזים בעוצמתו. מכשיר שבעזרתו, ולא רק בשל כך, כמובן, השיג במרוצת הימים והשנים המעטות של חייו הבוגרים, גם את רוב הכלים האחרים הנחוצים כדי ליהפך ממחזאי פורה אך לא מזהיר במיוחד ומסופר שלא ספריו הם שהטביעו חותמם על התקופה, למנהיג פוליטי ומדינאי בעל מוניטין עולמיים. כמחזאי הוציא הרצל מתחת ידו עשרות מחזות, חלק מהם בשיתוף כתיבה או עריכה של בעלי מקצוע נודעים, הוא ערג נואשות למחיאיות כפיים ולהוקרתו של אותו ציבור שהתיאטרון היה לגבי דיודו המדד האולטימטיבי לכשרון ולאמירה החברתית או הפוליטית. הרצל זכה למחיאיות כפיים פעם או פעמיים ב"בורגתיאטר" הווינאי, הגדול מכולם, כמה ממחזותיו הוצגו במידת הצלחה כזו או אחרת בתיאטראות ברלין ופראג ופעם אפילו בתיאטרון בניו יורק, אך למדרגה של איבסן או סטרינדברג הסקנדינבים הפופולריים או של נסטרוי הווינאי לא הגיע. כסופר השאיר אחריו הרצל כמה כרכים של

סיפורים פילוסופיים שנונים, חלקם אוטוביוגרפיים בתוכנם, ופליטונים מזהירים, אך לא הוציא מתחת ידו את הרומאן הגדול שעליו חלם, זולת "אלטנוילנד" שאכן זכה לחיי נצח, אף כי לא מסיבות ספרותיות. אבל כאמור היה בידי מכשיר רב כוח: העט שבו השתמש לראשונה כבר בגיל 17 (בעתון הגרמני הגדול ביותר בבודפשט, "פסטר ליד") ושבו שלט מאוחר יותר, שליטה מושלמת כרפורטר, כבעל טור, ככותב מאמרים ראשיים, כעורך המוסף הספרותי. בעזרת עטו ובזכות כוח רצונו וכוח עבודתו הפנומנלי, נפתחו לפניו, כמו במגע של מטה קסם, שערי ארמונותיהם של קיסרים, מלכים, ראשי הכנסיה, אנשי רוח, ראשי ממשלות, פוליטיקאים ודיפלומטים. היום אנו יודעים יפה להעריך את השפעתו המאגית של המכשיר הזה כמעט בכל תחומי החיים – מבידור ועד פוליטיקה. צריך רק להמיר את התיבה "עט" במונחים טלוויזיה, רדיו, מחשב ואפילו... "רייטינג". הרצל, בכוח אינטואיציה גאונית, חש זאת בבהירות בתקופתו שלו בעת שחתר בעקשנות, בעת ובעונה אחת עם תשוקתו לתיאטרון, לכיבוש היעד המקצועי שלא היה שני לחשיבותו באותם ימים: העתונות, ובעיקר – ה"נויה פרייה פרסה" הליברלי-פשרני של שני היהודים המתבוללים, אדוארד בכר ומוריץ בנדיקט, העתון של האליטות לא רק בווינה אלא בכל מרכז אירופה. העט שבידי הוירטואוז תיאודור הרצל הפך ל"פסנתר של ליסט" או ל"כינור של פגניני" שבמשל השנון של מקס נורדאו. או אם תרצו: הוא היה ליורש העתונאי הראוי של כתב פוליטי יהודי מפורסם אחר בפריז – היינריך היינה.

הוא כבש את היעד. אך באיזה מחיר? אותו הרצל אשר סירב, בשמץ יוהרה לא נסתרת, לקבל הצעות עבודה של כמה עתונים חשובים בגרמניה ובאוסטריה משום שבעליהם ביקשוהו שיעבוד תחילה "תקופת נסיון" – הוא עצמו בא והציע לבעליהם של ה"פרסה" לקבלו לנסיון, אף כי אותו עתון כבר פירסם בעבר כמה מאמרים ופליטונים שלו שזכו להצלחה רבה בעיני הקוראים. עז היה רצונו להתקבל ל"נויה פרייה פרסה" והוא היה בטוח בסיכויו להצליח, מה שאכן קרה.

ד"ר אלכס ביין, במבוא שלו לשלושת הכרכים "מבולנז'ה עד דרייפוס", שבו מכוונסים המברקים והכתבות של הרצל מפריז, מספר על מכתב הדרכה שנתן העורך של ה"נויה פרייה פרסה" בכר להרצל, עם מינויו לכתב העתון בפריז בדצמבר 1891 ובו מוסבר בפירוט רב מה עליו לעשות בתפקיד זה כמעט בכל שעות היממה ובכל תחומי החיים, אבל "ראשית כל וקודם לכל: מאכל בשביל הלוע הפעור של הסקרנות, ואף אם אין הפנאי הדרוש לבישול, הרי בשם אלהים, החומר הגלמי, ואף אם יהיה הגלמי ביותר!"

למותר להוסיף שלהיות כתב חוץ יחיד של עתון רב השפעה שכזה מחייב נוכחות אישית באירועים פוליטיים, חברתיים ואמנותיים חשובים, החל משיבות פרלמנט וכלה בהצגות של ה"קומדי פראנסז", בקבלת "בן אלמוות" חדש לאקדמיה,

יכול היה להרשות לעצמו רישול או "מריחה" בכתיבתו. מעבר לכך ואולי בעקבות התפקיד המרתק החדש ידע הרצל כי הצו הראשון של עתונאי־רפורטר וגם של עתונאי־פובליציסט הוא "להיות שם", להיות במקום ההתרחשות ולא לחיות מפי שמועה או מכלי שני. "להיות שם" ולצלם בעטו את הרגעים הדרמטיים, את האנשים שעושים את המאורעות. בעונת המושבים של האסיפה הלאומית הוא לא הירשה לעצמו להחסיר ולו ישיבה אחת ובוודאי שלא להחסיר את קריאות הביניים במיטב ה"אספר" הצרפתי ולפעמים דווקא חילופי דברים מתחת לחגורה. המדפדף היום בשלושת הכרכים של הכתבות הפרלמנטריות, אינו יכול שלא להתפעל מתיאוריו הפלסטיים של כל נייע וכל זיע של אנשי הפוליטיקה הצרפתית המפורסמים מהימים ההם. כתבותיו שזורות בהערות בסוגרים כגון: "צחוק ממושך", "לגלוג", "צעקות מימין", "רעש גדול" וכיו"ב. בשלהי המאה ה־19 לא היתה עדיין טלוויזיה, ולא היו שידורים רצופים של רדיו ואת התיאורים של הישיבות על כל מה שהתרחש בהן מסרו נאמנה הכתבים בעטיהם, ומבחינה זו הרצל היה מן הראשונים במעלה. כאשר התרחש אירוע חשוב באסיפה הלאומית או מחוצה לה, אירוע פלילי מסעיר או אף משפט שמעורר עניין מיוחד, הוא מיהר למקום ההתרחשות כדי למסור תיאור ממראה עיניים ואף פרשנות, כלומר "ניו ג'ורנליזם" במיטבו. וכל זה תוך נאמנות ל"דדליין", שעת האפס שהכתיב לו עורכו הנוקשה בתנאי הטכנולוגיה התקשורתית המפגרת למדי של אותה תקופה. הרצל עבד לעתים קרובות 14 ו־16 שעות ביממה, עשה לילות כימים, כשלצידו עוזר זוטר, קרוב משפחה רחוק שעסק בעיקר בעניינים אדמיניסטרטיביים. נתמזל מזלו של הכתב הצעיר שנזדמן לצרפת באחת התקופות הסוערות והמעניינות שלה. ממש ככותרתו המוצלחת של אוסף כתבותיו: "מבולג'ה עד דרייפוס", היינו מן הגנרל בולג'ה שנחשד בקשירת קשר לאומני להפיכת השלטון ונאלץ לגלות ממולדתו, ועד דרייפוס – הקצין היהודי שהואשם כתוצאה מעלילה נבזית בריגול למען הגרמנים ונשפט על בגידה. ובאמצע – כמה שערוריות חברתיות וכלכליות והמפורסמת בכולן "שערוריית פנמה" שכנראה היו מעורבים בה גם כמה אנשי ציבור ואנשי כספים יהודיים. והיתה גם בתקופת כהונתו ככתב מכת האנרכיזם הפוליטי־סוציאלי שבעטיו נשטפה פאריס בגל של טירור אכזרי ששיבש את החיים בבירה הצרפתית. האפיזודה האנרכיסטית מאלפת במיוחד, שהרי היא נתנה להרצל הזדמנות לא רק להעביר לעתונו תיאורים מרתקים של המצוד על הטייריסטים ותיאורים צבעוניים של משפטיהם – בעיקר של הארכיטיירוריסט ראוואשול (שמו האמיתי היה פרנסואה קניגסברג), שהפך לאגדה גדולה מן החיים, או של ואיאן, זורק הפצצה בפרלמנט ("המכוער והמפחיד בפרצופו, שבדרך כלל איננו בלתי נעים, הן העיניים המשוקעות עמוק מתחת לגבות העבותות שמבטן הוא דוקרני וחד"). הרצל לא החסיר אף

השתתפות במסיבות דיפלומטיות ונוכחות ב"סלונים ספרותיים", פגישות עם פוליטיקאים מקומיים ועם מדינאים זרים וכיוצא באלה. הייתי רוצה לראות איגוד מקצועי של עתונאים בימינו שהיה מסכים להסכם־שיעבוד כזה עבור כתב. אבל הרצל קיבל את התנאים ללא ערעור. הוא ידע היטב מה זה עתון בכלל וה"נויה פרייה פרסה" במיוחד. נהירים היו לו רזי המקצוע מתוך מגע קרוב עם עורכי עתונים וכתביהם הבכירים. בין אם זה ה"נויה וינר טגבלט", ה"וינר אלגמיינה צייטונג" או ה"ברלינר טגבלט", אפילו כתב העת ההומוריסטי "פלוח" (פרעוש) או עתונים וכתבי עת אחרים ברחבי אירופה שאליהם היה שולח את רשמי מסעותיו, אחרי שגילה את "הפואטיקה של המסעות". פעמים מספר ניהל משאים ומתנים על הקמת עתון חדש (בתקופה שכבר שיקע עצמו בעבודה מדינית) וידע לרדת לפרטים הקטנים של המ"לות, החל מתקציב וכלה בתכנים, מן המאמר הראשי ועד למדור ההומוריסטי וקריקטורות. והיה זה כמעט מובן מאליו שהוא יכתוב לא רק את המאמר הראשי הראשון לשבועון שהקים עבור ההסתדרות הציונית "די ולט" (העולם) אלא אף יתווה את צורת השם והלוגו של עתונו. סוף סוף – עתון משלו, שעם כל הגאווה על הקמתו גם קיננו בו חששות פן תעלה לו ההרפתקה במשרתו ב"פרסה". דבר שלא קרה. ה"פרסה" אפילו פירסם מודעה (בתשלום?) על הופעת השבועון החדש של הרצל. אבל אני כאן מקדים את המאוחר. אם נשוב לעבודתו ככתב בפריז, הרצל ידע, שתהיה מפרכת ככל שתהיה, היא תשמש לו מקפצה להמשך הקריירה העתונאית שלו. ואכן, עם שובו לז'וינה, הוא נתמנה לעורך המוסף הספרותי של העתון, עמדה בכירה במיוחד שגרמה לכך שגדולי הסופרים באותה עת שיחרו לפתחו וחיכו למוצא פיו. ואפילו אם לא חזה מראש את כל הקשרים שיקים בזכות מעמדו העתונאי וההרפתקאות הצפויות לו ובוודאי לא את האפיזודה המבדחת של הפגישה עם הסולטאן התורכי שבה הסולטאן יציע לו "סובסידיה" נכבדה, גם אם לא מכובדת, בשביל ה"נויה פרייה פרסה" (כדי לרכוש את אהדת העתון למעלליה של תורכיה), הבין היטב מה ייתן לו שלב זה בעבודתו ככתב מדיני בכיר בפריז, לא רק במקצוע, אלא הרבה מעבר לכך. בל נשכח כי בפריז החל להבשיל במוחו הרעיון שכנראה נזרע הרבה לפני זה: מציאת פתרון מדיני למצוקת העם היהודי. ככלות הכל הוא חי עם האנטישמיות כמעט כל ימיו. משפט דרייפוס והקריאות "מוות ליהודים" היו רק הקטליזטור לכך ולא הסיבה המכרעת. לא שעות העבודה או היקפה הפחידו אותו. יותר מכך חשש פן הכמות תבוא על חשבון האיכות ולכן לא היה מוכן. הרי מדובר באדם שיותר מכל החשיב בעבודתו העתונאית את הדיקו ואת הסגנון. הוא היה אמן הפליטון – ז'אנר כתיבה פופולרי של מסות ומאמרים, דברי הגות ופרשנות, רצופים אירוניה דקה והיגדים חריפים לרוב, בעמוד הראשון "מתחת לקר", ז'אנר שהיה מבוקש מאוד באירופה ובעיקר בז'וינה ולא

ישיבה של בית המשפט ולא הסתיר בכתבותיו את דעותיו על האנרכיזם ועל שלטון החוק והסדר הציבורי.

בחבורת האנרכיסטים שפעלו אז בפריז היו מלבד צרפתים עצמם גם ספרדים, אוסטרים וגרמנים. מן הסתם גם יהודים, כמו אחד המגורשים "האנרכיסט האוסטרי רובינשטיין" או "האנרכיסט ההולנדי" אלכסנדר כהן. הרצל כאדם רגיש בעל חושי אבחנה דקים ניסה אמנם להבין, או לפחות לתהות על קנקנם של הטירוריסטים דאז שמפוצצים בתיקפה, רוצחים נשים וילדים ללא אבחנה, אבל חרף התהיות הללו אין לו ספק כי האנרכיזם והטירור טומנים בחובם סכנה חמורה למדינת החוק והמשטר הדמוקרטי שלה ולכן אין שום מקום להבעת רגשי רחמים או הבנה כלפיהם. במאמר שהופיע ב"נויה פרייה פרסה" ב-29 באפריל 1892 כותב הרצל: "מי שמתייחס אל האנרכיסטים בהתרגשות הוא בוגד במדינה. מי שדן אותם ברחמים אפשר שהוא אדם טוב, אבל הוא אזרח גרוע. מי שפוחד לדון דין צדק במקרים שבהם הוא חושש לעורו, אינו ראוי למלא את התפקיד הזה גם במקרים שאין בהם סכנה. דמוקרטיה שמעמידה מושבעים בלתי מוצלחים, במהותה היא כבר מונרכיסטית. חסר לה רק עוד המושל היחיד. והוא ימצא." ובמקום אחר באותו מאמר הוא כותב: "החלשים נהנים היום מהגנתם של הרבים. מוכרחים היינו לחפש בשביל ההגנה הזאת צורה מסוימת. הצורה הזאת נקראת סדר חברתי. ואנחנו נלחמים בכך [האנרכיסטים] דווקא בשמם של אותם חלשים שלדבריהם אתם מנהלים את ענייניהם. כל זמן שאנחנו, החוק, חזקים יותר, נרדוף אתכם בלי רגשי נקם ואיבה ובלו רחמים, ונשמידכם."

ומיד – באותו מאמר – מופיע שוב הרצל ה"נירג'ורנליסט" שאץ רץ בעקבות שמועה על התנקשות חדשה:

הגיעה חצות הלילה. המשפט (של ראואשול) היה עוד רחוק מן הגמר. והנה פשטה באולם השמועה כי בית משטרה בקצה אחר של העיר פוצץ. מיהרנו מיד כדי להשיג ידיעות ברורות. הדרך מוליכה מעל הגשר של הסאן. כאן עוברת העין בחיבה על פני קווי המיתאר הליליים של העיר העתיקה עם מגדלים חודדיים, גגות גבוהים מדורגים יפה, גזוזטראות עדינות גזרה והלאה מזה הכבישים הרחבים של הזמן הנוכחי המוצפים אור חדש. אנשים עליזים, הנראים לפחות שמחים, יוצאים מן התיאטרות. עיר בעלת תרבות עתיקה ועדינה, עתירה באמנויות, מלאה שכיות חמדה שאין להם תחליפים כמו שהיו אותם חלונות הכנסייה שנתפוררו בזמן ההתפוצצות של סקרסטין לובו. וכל זה רוצים הם להחריב המטורפים הללו.

זה רק מקרה שדברי על הרצל העתונאי מסתיימים דווקא בשורות אלו. שכנו הקרוב של הרצל מברגאסה בווינה –

הלא הוא פרופסור זיגמונד פרויד – מן הסתם היה מוצא הסבר למקריות זו. אגב, שני השכנים האלה מעולם לא נפגשו פנים אל פנים. אנה פרויד, הבת, מספרת שאביה העריך את הרצל, ראה את הצגת "הגיטו החדש" שלו ואף פעמיים חלם עליו. בספטמבר 1902, כאשר הרצל כבר היה עורך מדור הספרות ב"נויה פרייה פרסה" שלח לו פרויד, בהמלצת ד"ר מקס נורדאו, את ספרו "פשר החלומות", ספר שיצא שנתיים קודם לכן. נאמר על השניים כי "היו אלה שני נביאים שהלכו אחרי קולות שונים לחלוטין".

★ ★ ★

במלאת מאה שנה לכינוסו של הקונגרס הציוני הראשון בבזל, כל כולו פרי חזונו המרקייע שחקים של הרצל, יציר מרצו הבלתי הנלאה וכישוריו הארגוניים לרדת בצורה כפייתית כמעט לאחרון הפרטים הקטנים ולא במקום האחרון גם הודות ליכולתו הפוטנציאלית של במאי תאטרון שעד אז לא באה לידי ביטוי, אנו מקדישים חוברת זו של "קשר", את השער הצבעוני פרי מכחולו של האמן דוד טרטקובר וכן קובץ של שלושה מאמרים מפרי עטם של רפי מן, יעקב רבי וגדעון קוץ – להרצל. שלושת המאמרים מציגים את הפן המיוחד הזה של ד"ר תיאודור הרצל: דיוקנו של מייסד התנועה הציונית כעתונאי פוליטי, כרפורטר, כעורך וכמבקר. כחומר גלם לדברים שלי, בהקדמה זו, לצורך סיפוקו של "הלוע הפעור של הסקרנות" – כדבר כתב המינוי של ד"ר בכר להרצל – השתמשתי במובאות ממסת ההקדמה של פרופ' בן ציון נתניהו לספר "מקס נורדאו אל עמו" ובספר עצמו שבעריכתו, בעברית ובאנגלית (MAX NORDAU TO HIS PEOPLE) בהוצאת "סקופוס" (ניו יורק, 1941); במבוא של ד"ר אלכס ביין לספר "מבולנז'ה עד דרייפוס" ובשלושת הכרכים של הכתבות הפרלמנטריות של הרצל (הוצאת הספרייה הציונית, 1983); בביוגרפיה של תיאודור הרצל מפרי עטו של ארנסט פאוול (ERNST PAWEL: THE LABYRINTH OF EXILE) משנת 1989, בהוצאת (FARRAR, STRAUS & GIROUX) שהם כולם אך טיפה בים הספרים, המאמרים והמסות בשפות רבות שנכתבו במרוצת השנים על אבי הציונות המדינית.

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית